

Daniela TINKOVÁ

„Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history
v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století

Tento příspěvek by měl představit obecnější úvod do problematik women's history a gender history. Jeho cílem je prezentovat spíše přehledovou – či přehledově-problémovou – formou základní tematické i metodologické rysy women's history/gender history v západoevropské historiografii (zejména v anglosaském světě a Francii) v posledních třiceti letech. Nejprve se zaměříme na „klasické“ *women's history* ve své stěžejní periodě 70.–80. let a poté se pokusíme shrnout kritiky a nová teoretická a konceptní východiska, o něž se v pozdějších desetiletích opíraly směry hlásící se k gender poststrukturalistického rážení.¹

„Dějiny žen/y“ v 70. a 80. letech 20. století

Women's history se začala rozvíjet nejen v souvislosti s rozvojem (akademického) feminismu od konce 60. let, ale i v souvislosti se soudobým rozkladem velkých vysvětlujících makrostrukturálních modelů – především marxismu či strukturalismu. Protože historiografie hrála pro feminismu dlouhou legitimizační úlohu a výchozím vysvětlujícím schématem byl marxismus (zejména v podání E. P. Thompsona, jehož paradigmatická práce o formování dělnické třídy v Anglii² se stala podnětnou i pro rozvoj socio-kulturní, resp. kulturní historie), řada autorů a autorek se dlouho nevyhnutk emancipační terminologii „útlaku“ a „podmanění“; není ani překvapivé, že v prvních poválečných desetiletích byly „dějiny žen“ často především dějinnami útlaku, „inventářem ženské bídy“ nebo naopak dějinnami zapomenutých ženských hrdinek. Od sklonku 60. let a zejména v průběhu let sedmdesátých

¹ Tento příspěvek vznikl s podporou Výzkumného záměru FFUK v Praze *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes* (okrah Česká náia a kultura uprostřed Evropy).

² Edward Palmer THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1968.

se však začaly nabízet i nové alternativy vůči konceptu „agrese“ a „podřízení“. Mezi hlavní rysy *women's history* 70. let patřilo především hledání „autentické“ ženské zkušenosti a kultury, tedy forem samostatného ženského jednání, pro něž se otevřely skuliny i v dominantní patriarchální moci, ať už v doméně politické či ekonomické, nebo v manželství a rodině. Důraz byl kladen na „odkrývání“ toho a těch, o kterých dějiny dosud mlčely, resp. ani jim nedaly prostor promluvit. Proto řada prací z anglosaského světa nese název s metaforou *skrytého*, resp. naopak *viditelnosti* – jako *Becoming visible, Hidden from history*.³ K rysem tohoto období patří i snahy o velké generalizace, o vytvoření nové periodizace a chronologizace dějin v ohledu k ženám; vznikají také první série typu „Žena v době...“, nemluvě o slavné kolekci vzniklé pod vedením Georgese Dubyho a Michelle Perrotové „Dějiny žen“, která byla přeložena do několika evropských jazyků.⁴

V anglosaských zemích, Německu, Francii i Itálii se tak řada badatelů zaměřovala na sféry specificky ženské činnosti a ženské práce se záměrem upozornit na formy jakési „ženské subkultury“ existující v rámci kultury dominantní – ať už šlo o zdánlivě „přirozené“ role jako mateřství, o formy ženské sociability a přibuzenství nebo profese pečovatelské, zdravotnické či služebné (včetně prostituce). Velkým tématem 70. a 80. let byly „oddělené sféry“⁵ zejména v té podobě, kterou jim dal nástup kapitalismu a průmyslová revoluce v souvislosti s oddělením oblastí nejen státu, ale i výdělečné činnosti – od sféry domácnosti, která již přestala plnit roli výrobní jednotky jako v preindustriálním světě. Klíčové práce z anglosaské oblasti se soustředily na období modernizace. Zatímco však některé studie akcentovaly především problém devalorizace ženské práce v období nástupu kapitalismu a „konfinaci“ středostavovských dam,⁶ jiné práce se zaměřily především

³ Sheila ROWBOTHAM, *Hidden from history. Rediscovering Women in History from the 17th Century to the Present*, London 1973, New York 1974.

⁴ Orig. Georges DUBY – Michelle PERROT (edd.), *Histoire des Femmes en Occident*, díl I–V, Paris 1991–1997.

⁵ Ke kritickému reflexím debat o oddělených sférách z obd. 70.–80. let viz například Linda KERBER, *Separate Spheres. Female Worlds, Women's Place: The Rebirth of Women's History*, in: Journal of American History, vol. 75/1, June 1988, s. 9–39, ke kritice zvl. s. 26–28 a s. 39; Amanda VICKERY, *Golden Age to Separate Spheres? A review of the Categories and Chronology of English Women's History*, in: Historical Journal 36/2, 1994, s. 383–414, zde zejm. s. 411–412; Lawrence KLEIN, *Gender and the Public/Private Distinction in the 18th Century: Some Questions about Evidence and Analytic Procedure*, in: Eighteenth-Century Studies, vol. 29, No 1, 1995, s. 97–109.

⁶ Zejména klasická práce Louise TILLY – Joan W. SCOTT, *Women, Work and Family*, New York–Atlanta–Dallas–London 1978.

na pozitivní roli domácí sféry jako morální alternativy ke kapitalistickým hodnotám – a na její přesahy do sféry veřejné.⁷

Ve Francii v 70. letech, tedy v období velkého rozkvětu širšího institucionálního „Nové historie“ vzešlé z *Annales*, se zájem o ženskou problematiku formoval zejména v souvislosti s rehdějším rozvojem historické demografie a antropologie, tedy především v rámci studia dějin rodiny, životních cyklů, sexuality, sociálních a mentálních struktur i výchovy – a to spíše ve společnosti starého režimu, v rurálním světě, než v procesech modernizace spjatých s urbanizací. Velkým tématem tohoto období bylo pro Francii tělo, zejména tělo ženské, a jeho interpretace v materiálech normativní povahy.⁸ Je zajímavé, že následující generace právě tuto problematiku pohrdavě odsunula s tím, že pouze napomáhá k utvrzení starého stereotypu, že feminita prochází především tělem.⁹ Důležitý rozdíl tkvěl i mezi „relačním“ feminismem evropským (resp. francouzským) a „individuálním“ feminismem angloamerickým. Pro Francii je příznačné i to, že se této problematice otevřely nejprve časopisy antropologické, zatímco historická disciplína zůstávala uzavřenější a obezřetnější – a že paradigmatickými pracemi pro historiky byly spíše práce antropologické věnované například rozdělení ženského a mužského prostoru v tradiční preindustriální společnosti.¹⁰

Také v Německu se dostala do popředí problematika oddělených sfér a zejména jejich ideologického zakoverení na přelomu 18. a 19. století –

⁷ Viz např. Catherine HALL – Leonore DAVIDOFF, *Family Fortunes. Men and Women of The English Middle Class 1780–1850*, London 1987; Catherine HALL, *White, Male and Middle Class. Explorations in Feminism and History*, Oxford–Cambridge 1992; nebo slavný a vlivný článek o ženském přátelství od Carol Smith ROSENBERG, *The Female World of Love and Ritual*, in: Signs, 1, Autumn 1975, s. 9–29.

⁸ Viz zejm. Yvonne KNIPIEBEHLER – Catherine FOUQUET, *La femme et les médécins, analyse historique*, Paris 1983; TÁŽ., *Les médécins et la „nature féminine“ au temps du Code civil*, in: *Annales*, 31/1976, s. 824–845; dále Jean-Pierre PETER, *Entre femmes et médécins: Violence et singularités dans le discours du corps et sur le corps d'après les manuscrits médicaux de la fin du XVIIIe siècle*, in: *Ethnologie française*, 1976.

⁹ J. REVEL, *Masculin/Féminin*, in: Michelle Perrot (ed.), *Une histoire des femmes est-elle possible?* Paris 1984, s. 129–130.

¹⁰ Viz zejména Agnès FINÉ, *Actualité de la recherche. Histoire des femmes et anthropologie des sexes*, in: Clio. Histoire, femmes et Sociétés, 2002, s. 145–166; Cécile DAUPHIN – Adette FARGE – Genevieve FRAISSE – Michelle PERROT – Christiane KLAPISCH-ZUBER a další, *Women's Culture et Women's Power*, in: Journal of Women's History 1/1 Spring 1989, s. 568–601, s. 569. (Původně otištěno jako *Culture et pouvoir des femmes*, in: *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 2, Mars–Avril 1986); Françoise THEBAUD, *Entre l'histoire des femmes*, Fontenay-aux-Roses 1998.

práce Karin Hausenové či Ute Frevertové¹¹ se staly takřka klasikou. Oproti jiným oblastem měl německý feminismus i ta specifika, že se velice zajímal zejména o éru světových válek a proměnu německého politického života po roce 1945 i ve vztahu k roli ženy a matky.¹²

V anglosaském světě a poté i v některých evropských zemích se od počátku 70. let objevovaly také první kurzy věnované ženám v historii a historiografii; ženská problematika pronikla i do některých prestižních evropských časopisů, zejména levicového směřování. V Itálii, kde existovala větší pluralita univerzit a byla velká variabilita i uvnitř samotné historiografie (i v rámci historiografického marxismu existovalo současně několik verzí od marxismu-leninismu po Gramscioho kulturalismus) se zájem o problematiku „žen“ projevil zjevně nejprve v rámci mikrohistorie a studia privátní sféry; otevřely se jí zejména levicové *Quaderni storici*, kde našla útočiště skupina italských badatelů převážně formovaných v anglosaském světě.¹³

Women's history tohoto období se tedy v prvé řadě snažila o zdůraznění role žen jako historických aktérů, požadovala verbalizaci jejich zkušenosti, která se měla stát základem historického vysvětlení a pro niž bylo třeba nalézt místo mimo normativní, preskriptivní nároky. Vycházela z feminismu a často s ním sdílela i politický program či touhu po sociální změně; současně však užívala postupy charakteristické pro klasické sociální dějiny.

Již od poloviny 70. let se nicméně projevovovala reakce na tuto převážně empiricky a sociálněhistoricky pojatou *women's history*; kritika pak zesílila zejména v průběhu následujícího desetiletí. Byla nejen projevem skepse vůči nedostatečným metodologickým nástrojům a pojmům, které „dějiny ženy“ používaly, ale i projevem krize či rozčarování z modelů a nástrojů, které dosud nabízel především marxismus, z jehož pojmových kategorií a koncepcí *women's history* čerpala hojnou měrou (připomeňme, že například v Británii klasická díla věnovaná problematice ženské práce či oddělených sfér byla artikulována slovněkem třídního boje). Přesto některé autorky, především Sally Alexander, vytýkaly marxismu mimo jiné absenci genderové

diferencovaného subjektu v marxismu a obracely se k psychoanalýze.¹⁴ Problematizaci ženské (ale později i mužské) identity tak dovršila právě i česba psychoanalytických děl prostřednictvím Jacqua Lacana: právě Lacanova díla čtená skrze de Saussurovu lingvistiku ve smyslu způsobů, jakými jazyk konstruuje významy, přenesla zájem na způsob utváření (ženské) subjektivit prostřednictvím jazyka, na proces permanentně nedokončený – a tím zproblematizovala status ženské subjektivit i její zdánlivě „danost“.¹⁵

Tím došlo samozřejmě i ke zpochybnění samotného pojmu „žena“ / „ženy“ jako kategorie: autorky jako Denise Rileyová upozorňovaly na to, že jde o proměnlivou kolektivitu, která nabývá významu pouze v určitém historickém a kulturním kontextu – a to většinou ve vztahu k jiným kategoriím, které se také proměňují;¹⁶ že ženská identita tedy není něco, co mají nutně společného všechny ženy obecně a napříč kulturami a věkem (do této diskuse přispěly zejména historičky ne-bílé pleť). Separované studium údajně „ženské“ subkultury tak nutně sugeruje představu skutečně „oddělených“ sfér, jakési „rezervace“ na okraji sociálního prostoru a utvrzuje se tím jen představou jakýchsi „přirozených“ identit ženy a muže. Joan Scottová zdůrazňovala, že pokud nemají být ženská studia jen jedním z mnoha příkladů partikulární historie, která se utopí v pouhém pozitivistickém a empirickém vršení „nových“ faktů o „ženách“, musejí být schopny přispět k obecným dějinám, být schopny zformulovat vlastní analytické nástroje a pojmové kategorie použitelné pro historiografii.

Francouzská „Nová historie“ 70.–80. let nebyla o nic méně skeptická. Důvod tkvěl i v tom, že si nárokovala snahu pochopení dějin v jejich celistvosti, onu „histoire totale“, a obávala se parcelace historikova terénu na sektory, na parciální, ba marginální témata na základě etnických, sociálních či genderových kritérií. Požadavek specifických, exkluzivních studií, která si dělají nárok na autonomní předmět, je problémem – a stává se zajímavým jen tehdy, když slibuje obnovu celé disciplíny, modifikaci celých perspektiv. Francouzský historik historiografie Christian Delacroix byl přesvědčen, že

¹¹ Uvedíme alespoň práce Karin HAUSEN, *Französisches-Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main–New York 1992, či Ute FREVERT, *Bürgerinnen und Bürger: Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1988.

¹² K tomuto viz zejména úvodní studie Lynn ABRAMS – Elizabeth HARVEY, *Introduction: Gender and Gender Relations in German History*, in: Lynn Abrams – Elizabeth Harvey (ed.), *Gender Relations in German History. Power, Agency and Experience from the 16th to the 20th Century*, Durham 1997, s. 3–36.

¹³ Edward MUIR – Guido RUGGIERO, *Sex and Gender in Historical Perspectives. Selections from Quaderni Storici*, Baltimore–London 1990, zejm. s. VIII.

¹⁴ Sally ALEXANDER, *Feminist History*, in: *History Workshop Journal* 32, Autumn 1991; TÁŽ, *Women, Class and Sexual Difference in the 1830's and 1840's: Some Reflections on Writing of a Feminist History*, in: *History Workshop Journal* No 17, Spring 1984, s. 132–133.

¹⁵ K feminismu a psychoanalýze zejména Juliet MITCHELL, *Psychoanalysis and Feminism*, London 1975; TÁŽ, *Feminine Sexuality*, London 1982; Juliet MITCHELL – Jacqueline ROSE, *Feminine sexuality and the Ecole freudienne*, London 1982.

¹⁶ Denise RILEY, *Does Sex Have a History?* In: Joan Wallach Scott (ed.), *Feminism and History*, Oxford–New York 1996, 1997, s. 17–33, zde cit. s. 19.

pokud takové „nové“ odvětví (tj. dějiny žen i genderu – Delacroix přímo píše „id est“ jako rovnítko mezi oběma) není s to vytvořit novou epistemologii či epistemologické prvky aplikovatelné na celou disciplínu, není možné je chápat jako nosného aktéra historické inovace. (V případě naší problematiky přímo hovoří o narušení „integrovaní logiky v lůně galaxie sociokulturní historie ve Francii).“ Ještě na počátku nového tisíciletí zdůrazňoval Jacques Poloni-Simard, tehdy šéfredaktor revue *Annales*, nezbytost integrování genderové problematiky do celkového studia společnosti: „To, oč jde“, tvrdil ještě v roce 2002, je „jednota sociálních dějin.“ Jeho hlavním argumentem je nikoli integrace „druhého pohlaví“ jako takového, ale snaha odmítnout případnou „parcelaci studovaného historického předmětu do sektorů na základě etnických, sociálních či genderových kritérií.“ Jako příklad jmenuje černochy, indiány, marginály, ženy, homosexuály a jiné subalterní kultury.¹⁷

„Gender“ a „mužská studia“ v historiografii

Důležitým bodem v inovaci *women's history* bylo bezpochyby zavedení konceptu *gender* – což je, jak známo, anglický termín pro gramatický rod. Ve společenských vědách se od počátku 70. let začal objevovat jako element pro oddělení biologicky definovaného pohlaví (*sex, sexual difference*) a kulturně podmíněného *genderu*, tedy sociálního konstrukt, který odkazuje ke kultuře a je historicky proměnlivý.¹⁸ Femininita a maskulinita tak představují především dynamický soubor praktik a představ. Ač se někdy výrazy „ženy“ a „gender“ užívá mylně jako synonyma, důležitý je fakt, že gender přináší do problematiky vztahový moment.

Jedním z prvních textů, kde se gender objevuje v historickém kontextu, byl referát Natalie Zemon Davisové na konferenci v Berkshire v roce 1974.¹⁹ Text vyšel o dva roky později ve *Feminist Studies* pod názvem *Dějiny*

žen v přechodové fázi.²⁰ Davisová zdůraznila, že cílem takového výzkumu – který hodně čerpá ze symbolické antropologie – je především pochopit význam pohlaví a genderových skupin v minulosti, odhalit variace rolí a sexuální symboliky v různých společnostech a obdobích, pochopit, co znamenaly a jak fungovaly s cílem zachování existujícího společenského řádu nebo jak přispěly k jeho proměně. To předpokládá, jak Davisová dále podtrhuje, přehodnocení klíčových problémů samotné povahy moci, sociální struktury, symbolismu, vlastnictví v dějinách.²¹ Také vyjádřila domněnku a současně přání, že se *gender* stane podobnou operativní kategorií i předmětem studia ve slovníku historiků jako *třída*. Současně zdůrazňovala nezbytost historického studia mužů a maskulinity obecně i muže a ženy v interakci.²²

Také *Men's history* se začala rozvíjet zejména ve Spojených státech a ve Velké Británii v 80. letech²³ (méně již v jiných zemích); bezesporu i jako reakce na *women's history*. Bylo tomu tak mimo jiné i proto, že chtěla uchopit „autentickou maskulinitu“, kterou by postavila proti představě normativního, konsensuálního mužství utvořeného patriarchálním řádem, jejíž kořeny měly být osvětleny a pochopeny stejně jako „preskriptivní“ femininita. Proto se do popředí dostávala například témata spjatá s formální či morální perzekucí nekonformních či „podřadných“ forem chování mužů, homosexuální tou počinaje a projevovanáním emocí na veřejnosti konče. Historikové „mužských dějin“ se snažili ukázat historický rozměr maskulinity chápané jako proměnlivý konstrukt napříč dějinami. Kládli tedy především důraz na skutečnost, že mužskost-mužnost – možná ještě větší měrou než ženskost-femininita – není vrozená, naopak je získaným statutem, morální hodnotou, k níž v řadě společností vede cesta jen prostřednictvím bolesťových iniciačních rituálů, z nichž jsou vyloučeny ženy a jejichž cílem je prokázání mužnosti schopností překonávat utrpení. V západoevropském kontextu to znamenalo především studium vzdělávacích a výchovných institucí, které měly až do 20. století větší formativní dopad na formování mužské individuality a subjektivitu než tomu bylo u dívek-žen. Oproti femininitě má pak maskulinita i ta specifika,

¹⁷ Jacques POLONI-SIMARD, *Regards complémentaires: L'histoire des femmes dans les revues françaises d'histoire*, in: Clio. Histoire, Femmes et Sociétés 16/2002: L'Histoire des femmes en Reves: France-Europe, s. 107–121. Zde cit. s. 109.

¹⁸ K sociologickým definicím genderu viz klasickou práci Ann Oakleyové z počátku 70. let *Gender, Sex and Society* – český překlad: Ann OAKLEY, *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.

¹⁹ Berkshire Conference periodicky od roku 1973 shromažďuje stroky příspěvků na toto téma.

²⁰ Natalie ZEMON DAVIS, „*Women's History in Transition: The European Case*, pův. in *Feminist Studies* 3:3/4, jaro–léto 1976, s. 83–103, zde cit. Joan W. Scott (ed.), *Feminism and History*, Oxford–New York 1996, s. 79–104.

²¹ Tamtéž, zejména s. 88–89.

²² Natalie ZEMON DAVIS, *Women's History in Transition*, zejména s. 82.

²³ Viz například Victor J. SEDLER, *Rediscovering Masculinity*, London 1989; John TOSH, *Manliness and Masculinities in 19th Century Britain. Essays on Gender, Family and Empire*, London–New York–Boston etc. 2005.

že je možná více zakotvena v mentálním než v tělesném. Navíc je mnohem méně vztažená k ženě (zatímco femininita je více vztahována či vymezována vůči maskulinitě) jako spíše k sobě samému, k vlastnímu charakteru a komunitě – zejména sobě rovných mužů – a že tedy toto veřejné utváření mužského statusu je mnohem důležitější než u žen.²⁴

V anglosaském světě byly proměny norem mužství studovány zprvu zejména na období industrializace od 18. do 20. století.²⁵ Specifická témata pak tvořila zejména období považovaná za „krizi“ maskulinity způsobenou jak nástupem nových modelů ženství a feminismu, tak i například proměnou statusu rodiny nebo práce,²⁶ krizi, která si často vynutila radikálnější vymezení vůči femininitě i „podřízeným“ formám maskulinity – především vůči homosexualitě; šlo především o konec 19. a potom 20. století. Mužská studia sehrála významnou roli nejen v tom, že dovořila zdůraznit relační moment při studiu genderových identit i žen samotných, ale představovala i možnost ukázat, že gender je inherentní všem aspektům sociálního života, ať už jsou či nejsou přítomny ženy.²⁷ (Pominu zde další koncept, který by zaslouhoval zvláštní studii, totiž *queer studies*, které se věnují gay-lesbické problematice.)

Gender, Foucault a poststrukturalistická východiska

Koncept gender tedy přenesl důraz na studium komplexní hry opozic mezi ženou a mužem, která je pružná a pohyblivá v závislosti na době, kultuře i politickém kontextu doby. Být příslušníkem určitého pohlaví v určité společnosti, určité kultuře i určité době zdaleka neznamená jen narodit se vybaven/a příslušnou fyziologickou funkcí, ale především ovládat určitý symbolický kód vlastní danému kulturnímu a historickému kontextu. Každé kultuře je vlastní identifikace konkrétní genderové role (mužské nebo žen-

ské) s určitou formou jednání, mluvy, odívání či zdobení, s užíváním určitých objektů a míst, s vykonáváním určitých činností, které náleží často výhradně jednomu pohlaví. Tato role, často vybavená i řadou symbolických významů, napomáhá k sebedefinici a k vytváření svébytné identity. Je tomu tak zejména ve společnosti „tradici“, „preindustriální“, která dokonce považovala zámeny těchto rolí za škodlivé a nebezpečné.

V roce 1985 vystoupila na konferenci American Historical Association²⁸ Joan Wallach Scottová s referátem *Gender, a useful category of historical analysis*, který byl publikován o rok později (v *American Historical Review* 91/1986) a poté ještě nesčetněkrát a měl se stát hlavním teoretickým pilířem nového směru. Scottová postavila gender do samého centra historické analýzy. Podle ní jde o prvotní způsob zaznamenání mocenských vztahů, o sám konstitutivní prvek sociálních vztahů založený na pozorovaných rozdílech mezi pohlavími. Empirické *women's history* kritizovala mimo jiné proto, že se nezabývaly tím, jak vlastně gender pracuje. Vždyť ani ona „zkušenost“, po níž se 70. léta tolik pídila, nemůže být podle Scottové považována za „autentickou“, ani tvořit základ historického vysvětlení: je závislá na sociokulturním kontextu, zprostředkována jazykem a je vždycky přinejmenším určitou interpretací a tím, co má zapotřebí být samo interpretováno – takže trvá především na procesu produkování identity, na diskursivní povaze zkušenosti a na konfliktní politice jejího vytváření. Literárně-filosofická inspirace Joan Scottové změnila konceptuálně přístup k dějinám ženy. Napříště by již nemělo jít o to studovat „co se stalo v minulosti ženám a mužům“, ale o analýzu konstruování „subjektivních a kolektivních významů žen a mužů jako kategorií identity“.²⁹

Smět, naznačený a hájený Joan Scottovou poznamenaly další inspirační zdroje, které vycházely z poststrukturalismu; do středu zájmu se – vedle lingvistických a literárněvědných analytických postupů – dostalo především dílo Michela Foucaulta. To, co feminismus čerpal z Foucaulta, byla především kritika esencionalismu, zacházení s konceptem moci a subjektu, důraz na tělo a analýzu diskursu. Pro genderové perspektivy byly především přínosné Foucaultovy analýzy hry mezi věděním a mocí, resp. vědomí toho, do jaké míry je moc, chápána tedy ve svém parciálním a lokálním působení

²⁴ Viz např. J. TOSH, *The Making of Manhood and the Uses of History*, in: *Manliness and Masculinities*, s. 13–25.

²⁵ Zejm. J. TOSH, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, London 1999, s. 172–188.

²⁶ Podle Johna TOSHE dochází v moderních západoevropských společnostech k „dokazování maskulinity“ ve třech klíčových oblastech, jež představují „minimální komponenty“ mužské identity, jež v nich může být utvářena nebo naopak kriticky popřena: *rodina* (a autorita v ní), *práce* (chápaná nejen jako schopnost uživit sebe a rodinu, ale jako poslán, výraz individuality a naplnění individuálního osudu) – a *výhradně mužské aróacie a spolky* politického či zájmového charakteru. Právě na hru mezi těmito třemi instancemi by se měli historikové mužské problematiky podle TOSHE soustředit. John TOSH, *What should historians do with masculinity? Reflections on Nineteenth Century Britain*, in: J. Tosh, *Manliness and Masculinities*, zejm. s. 35–39.

²⁷ Tamtéž, s. 30.

²⁸ American Historical Association uznává dějiny žen jako konferenční skupinu od roku 1974 a do předsednictva se roku 1987 dostává Natalie Zemon Davis. Tehdy vzniká Mezinárodní výbor historických věd, kde z iniciativy Norlvy Idy Blom a Americanky Karen Offen vzniká Mezinárodní federace pro výzkum dějin ženy pod anglofonní dominancí.

²⁹ Joan Wallach SCOTT, *Gender and Politics of History*, Columbia University Press, New York 1988, s. 6.

spíše než jako klasická síla působící „shora“, produkována prostřednictvím vědění a diskursů. S tím souvisí i Foucaultův důraz na tělo jako předmět, cíl moci a dominance, jako objekt, jehož prostřednictvím se dosahuje a dovršuje učení a konstruuje subjektivita. To umožňuje historicizaci sexuality, která tak přestává být chápána jako nadčasový a transkulturní biologický pud-invariant, ale stává se z ní výsledek působení mechanismu nových způsobů organizace vědění i působení moci. Dalším inspiračním bodem byla bezpochyby Foucaultova teorie subjektu, která odmítla představu univerzálního, neměnného a transcendentního já lidské přirozenosti, s níž většinou pracovala evropská tradice, ale analyzovala subjekt jako produkt disciplinářních praktik a racionalizačních diskursů.³⁰ Feministické kritičky Foucaulta směřovaly zejména ke skutečnosti, že onen Foucaultův subjekt ani tělo nejsou nikdy „genderované“, že Foucault nikdy nezohledňuje, že se moc na něm vykonávaná projevuje jinak na těle a subjektu mužském než ženském. Dále se Foucaultovi vytykalo, že se ani nesnaží využít hlasu žen jako příkladu marginalizovaného či subverzivního diskursu, o němž opakovaně hovoří.³¹

Poststrukturalismus navrhuje studovat *gender* jako literární a filosofický proces. Namísto toho, aby předpokládal preexistující identitu „ženy“ nebo „muže“, zajímá se o proces jejího vytváření. Nechce dokazovat lineární opozici mužské-ženské, ale prá se, *jak se tato opozice vytvořila*.³² K „realitě“ máme přístup jen prostřednictvím „representací“: je to jazyk, co konstruuje význam, mnohem spíše, než že by ho pouze odrážel. Předmětem

³⁰ K feministickým recepcím a kritikám díla M. Foucaulta viz zejména Irene DIAMOND – Lee QUINBY (edd.), *Feminism and Foucault. Reflections on Resistance*, Boston 1988, s. IX–XIX; Joan W. SCOTT (ed.), *Feminism and History*, Oxford 1996, kapit. *Historizing Difference*, s. 10; Edward MUIR – Guido RUGGIERO, *Sex and Gender in Historical Perspectives. Relations from Quaternary Stories*, Baltimore–London 1990, zejm. s. VIII, dále pak Lynn ABRAMS – Elizabeth HARVEY, *Introductions: Gender and Gender Relations in German History*, in: Lynn Abrams – Elizabeth Harvey (edd.), *Gender Relations in German History*, Power, Agency and Experience From the 16th to the 20th Century, Durham 1997, s. 3–36, zde cit. s. 5; Denise RILEY, *Does Sex Have a History?* in: J. W. Scott, *Feminism*, s. 19.; Catherine HALL, *White, Male*..., s. 23; J. W. SCOTT, *Deconstructing Egality versus Difference*, in: Hirsch – Keller, *Conflicts in Feminism*, Routledge–London 1990.

³¹ Viz zejména Lois McNAY, *Foucault And Feminism: Power, Gender and the Self*, Cambridge 1992; TÁŽ, *Foucault: A Critical Introduction*, Cambridge 1994.

³² Taková analýza považuje «označující», signifikant, a význam jako samotný objekt a zkoumá praktiky a kontexty, v nichž se vytváří i samotné «označované», *signifié*, těchto pohledných rozdílů. Joan W. SCOTT, *The Evidence of Experience*, in: *Critical Inquiry* 17, Summer 1991, s. 772–797.

studia se tedy stává samotné „označující“, *signifiant*; je tedy třeba studovat praktiky a kontexty, v nichž se samotné „označované“, *signifié* těchto pohledných rozdílů utváří. Jinak řečeno, takový přístup se tedy zaměřuje na samotnou analýzu „utváření konceptů a identit jako historické události, které potřebují vysvětlení“.³³ Poststrukturalistický gender tedy přesunul zájem od materiální, sociální, ekonomické „determinace“ k analýze jazyka a „sociální produkci označovaného“. Taková analýza nutně nezavádí lingvistický determinismus, ani nezabývá subjektu schopnosti akce, ale relativizuje identitu „ženy“/„muže“ a odděluje ji od jejího základu jako, slovy Denise Rileyové, „posvěcenou“ směs, směs přičesného, vnučeného a prožitého.³⁴

Problémy recepce: teorie, ideologie, koncepti?

V západoevropské historické vědě nebyl gender přijímán bez rozpaků – problém představoval již samotný pojem *gender*; zejména v neanglosaském světě. I když se v řadě jazyků objevily snahy tento pojem buď přejmout v jeho anglické podobě nebo uzpůsobit jazyku národnímu – v románských jazycích se tak setkáme s pojmy *genre, género, genere*..., v národních historiografích se spíše ujímal nekollikaslovný nebo komplexní překlad jako *Geschlechtergeschichte* nebo *Construction des identités sexuels*.

Další problém tkví v konceptu genderu. Jak Joan Scottová a další badatelky ve Spojených Státech, tak např. Catherine Hallová ve Velké Británii vysvětlovaly problém s přijímáním konceptu gender tím, že historiografie se konstitovala jako disciplína empirická, nedůvěřivá vůči teoretickým konceptům, s nimiž není ochotna nebo neumí pracovat.³⁵ To není samozřejmě jen případ americký nebo britský, nedůvěrou k teorii byla a je postžena i historiografie kontinentální. Teorie byla v historiografii někdy (často) nahlžena s nedůvěrou jako „ideologie“ – a o genderu vzešlému z marxismu a feminismu to platí dvojnásob. Navíc pro tradici evropskou humanistickou tradici bylo velice problematické přijmout tyto „nominalistické“ přístupy, tedy studium diskursů, na úkor studia „reálných“ lidí.

Výmluvný případ opět představuje Francie, která i v době vrcholné slávy „Nové historie“ v posledních desetiletích uplynulého století odmítala genderovou problematiku i díky svému zakotvení v paradigmatu durkheimovské sociologické tradice, resp. těch foren historické explikace, které

³³ J. W. SCOTT, *Evidence*, s. 792.

³⁴ Denise RILEY, *Am I that Name? Feminism and the Category of Women in History*, London 1988, s. 100.

³⁵ J. W. SCOTT, *Gender and Politics*, s. 2.; C. HALL, *White, Male*, s. 24.

kladly důraz na socioekonomické determinace. To, co nebylo možno zasadit do sociálního, resp. socioekonomického zakotvení, co historické poznání nemohlo zachytit pomocí klasických postupů, se ocitalo mimo pole zájmu (akademické) historické vědy. Proto byl ve Francii tak slabý vliv postmoderních výzev, jazykového obratu apod., proto se zde nadále rozvíjely zejména sociální, resp. sociokulturní dějiny žen (výjimečně mužů) často inspirované spíše antropologií než lingvistikou. S touto tradicí sociologizujícího objektivismu souvisel i fakt, že se francouzská nová historie tradičně vyhýbala problému *subjectivité*. Tím obešla i klíčovou otázku „nestabilitní“ identity, tedy problém, s nímž pracovaly mimo jiné psychoanalytické přístupy v historiografii důležité i pro genderovou problematiku. A v neposlední řadě tu bylo i strašidlo „ficcionalismu“ a „relativismu“, který se do historické vědy údajně snažily vnést ony neortodoxní dekonstruktivistické pohledy. Právě na problematice genderu se například ukázalo, do jaké míry je francouzská historiografie věrna objektivizujícímu a univerzalistickému poslání ovládanému centralizovanými institucemi – což samozřejmě není jen francouzský problém.

Od 90. let se však začaly objevovat i výhrady vůči samotnému rozdělení pohlaví a genderu, tedy rozdělení objektivního „biologického“ základu od kulturně, sociálně a historicky proměnlivého genderu. Jedním z příkladů byla problematizace „objektivně“ existujícího biologického těla. Svě plody tu sklízela samozřejmě především inspirace foucaultovská. Cílem bylo ukázat, že ani tělo není biologická konstanta, že má vlastní historii, během níž bylo různě chápáno, definováno – i subjektivně prožíváno, takže lze jen těžko hovořit o nějaké „přirozené“ tělesnosti a objektivní tělesné zkušenosti. Ve své klasické práci z počátku 90. let o „fabrikaci“, „výrobě“ pohlaví se například Thomas Laqueur snažil ukázat, do jaké míry byly lékařské poznatky v lékařské vědě závislé více na kulturních modelech a obrazech než na „objektivní“ explikaci a pozorování. („Ženská těla ve své tělesné, vědecky dosažitelné konkrétnosti (...) začala přinášet obrovskou, novou váhu významu.“³⁶) Další historici a historičky (zejm. Ludmilla Jordanová,³⁷ Barbara Dudenová,³⁸ Claudia Honeggerová³⁹ či Londa Schiebingerová⁴⁰) pak ob-

³⁶ Thomas LAQUEUR, *Making Sex: Body and Gender From the Greeks to Freud*, Harvard University Press, 1990, 1992, 1999, s. 150.

³⁷ Ludmilla JORDANOVÁ, *Nature displayed. Gender, Science and Medicine 1760–1820*, Longman, London–New York 1999; TÁŽ, *Sexual Visions*, London 1989.

³⁸ Především Barbara DUDEEN, *The Woman Beneath the Skin – A Doctor's Patients in 18th Century Germany*, London–Cambridge 1991.

³⁹ Claudia HONEGGER, *Die Ordnung der Geschlechter*, Frankfurt am Main–Wien 1992.

ektivní realitu těla nuancovali jak studiem kulturních a vědeckých interpretací těla, tak subjektivního zakoušení tělesné zkušenosti.

Místo závěru

Klasické, spíše empiricky založené „dějiny žen/y“ 70. a 80. let – ovlivněné především marxismem, antropologií a postupy sociálních dějin – ukázaly, že ženy mají vlastní dějiny a paměť a disponují alternativními formami „kultury“ a sociability i vlastními strategiemi jednání uvnitř patriarchálního společností. Oproti tomu někteří historici a historičky následujícího období, kteří čerpali především z psychoanalýzy a dekonstruktivistických směrů, zpochybnili i samotnou kategorii „žena-ženy“ a přenesli důraz na proces jejího utváření, a to jak v interakci s kategorií „muž/i“, tak v rámci proměňujících se společenských a politických podmínek obecně. Sociologické kladení otázek vystřídal důraz na analýzu textu a jazyka pomocí postupů lingvistiky a literární vědy. Zvláštní inspiraci pak představovalo dílo Michela Foucaulta.

Zdůraznění vztahovosti, již v sobě zahrnuje koncept gender, i analýza toho, jak tento gender vlastně „pracuje“, rozšířily předchozí studium o problém (utváření) maskulinity; snažily se však současně učinit z genderu analytickou kategorii, nástroj umožňující analýzu celé společnosti, zejména vztahů dominance, a to podobným způsobem, jakým například v marxistické historiografii operovala *tržba*. To mělo umožnit feministické historiografii vystoupit z gheta marginalních studií a zapojit se do inovace historiografie. Již kritika empirických dějin ženy z pohledu poststrukturalistického genderu byla v podstatě kritikou (převážně) empirických přístupů v historiografii nedůvěřivé k teorii a trpící obavami ze „strašidla postmoderny“. Přetrvávající marginalizaci genderových perspektiv – které snad byly s to přispět k modifikaci epistemologie historické vědy – lze vysvětlit a pochopit mimo jiné snad právě díky oné nedvěře klasické evropské historiografie k tomu, co nelze vysvětlit standardními postupy vlastními historické vědě – to, co Michel de Certeau nazýval „nevysvětlitelným zbytkem“ – *ce reste inexplicable*.⁴¹

⁴⁰ Zejm. Londa SCHIEBINGER, *Nature's body. Gender in the Making of Modern Science*, Bacon Press, Boston 1993; TÁŽ, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard UP, London 1989; TÁŽ, *Sexuals in the Class. The First Illustrations of the Female Selection in Eighteenth-Century Anatomy*, in: Catherine GALLAGHER – Thomas LAQUEUR (edd.), *The Making of the Modern Body, Sexuality and Society in the 19th Century*, University of California Press 1987, s. 42–82.

⁴¹ Michel de CERTEAU, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, Paris 1987, s. 114., Ch. DELACROIX, *Esquisses Tempus*, s. 118.

Summary
 „Woman“ – an Empty Category? From *(W)omen's History to Gender History* in the Western European Historiography of the Last Decades of 20th Century

The aim of the paper is to present a general introduction into the topics of women's and gender history. In a form of survey, it maps the main thematic and methodological trends of those trends, mainly in the Anglo-Saxon, German and French historiography during the last ca. 30 years. First of all, we will focus on the „classical“ women's history in its pivotal period (70's and 80's); then, we will try to resume the critics and the new theoretical and conceptual starting-points on which the trends endorsing the poststructuralist „gender“ perspectives bear in the following decades. The paper is also to outline a comparison between the three linguistic – and cultural – domains (USA/Britain – Germany – France) and to explain some difficulties with the reception of such methodological innovations.

Translated by author

Dějiny žen aueb Evropskéai žena od středověku do 20. století v ržjetí historiografie
 (IV. pardubické bienále, 27.–28. dubna 2006), Pardubice 2006.

Jana RATAJOVÁ

Gender history jako alternativní koncept dějin

Jestliže příspěvek Daniely Tinkové je zaměřen obecně na problematiku *gender history* a *women's history* ve vybraných historiografických posledních třech desetiletích, já bych ve svém příspěvku chtěla blíže přiblížit jeden ze zmínovaných proudů. A tím je myšlenkový proud inspirovaný evropským poststrukturalismem (nejvíce asi dílem Michela Foucaulta) a vycházející z pozic, pro které se vžil obecný název postfeminismus.¹ Vzhledem k tomu, že je tato otázka sama o sobě značně komplikovaná a fundovaný rozbor by si vyžádal nejen více prostoru, ale také přednášející spíše filozofického než historického zaměření, rozhodla jsem se příspěvek ještě zúžit na problematiku pojmu „gender“ a jeho pozici ve výzkumech výše zmíněného zaměření a konkrétně na pojetí genderu v díle historičky Joan Scottové², jejíž teoretické studie týkající se problematiky *gender history* a *women's history* inspirovaly na přelomu 20. a 21. století celou řadu badatelek a badatelů³ a staly se také předmětem mnoha odborných diskusí.

Nejprve bych zrekapitulovala důvody zavedení termínu gender, tak jak je uvádí Scottová ve své klasické studii *Gender: a useful category of historical analysis*,⁴ pokusím se ukázat, jaký tato autorka viděla ve své době (v osmdesátých letech 20. století) potenciál kategorie gender, z jakých zdrojů především

¹ K poststrukturalistickému feminizmu stov. Pavel BARŠA, *Panství človička a touha ženy. Feminismus mezi psychanalýzou a poststrukturalismem*, Praha 2003, s. 255–290. K pojmu postfeminismus stov. nepublikovanou diplomovou práci Selma SMAILAGIĆ, *Postmoderní feminismus: epistemologická emancipace*, diplomová práce FSV UK, Praha 2005.

² Vycházím z aktualizovaného vydání jejíh studii: Joan W. SCOTT, *Gender and the politics of history*, New York 1999.

³ Z největších stov. např. Andrea GRIESEBNER, *Konkurrenztende Wabheiten. Maleforschung vor dem Langzeiticht Pericholstorf im 18. Jabrhundert*, Wien–Köln–Weimar 2000.

⁴ Poprvé vyšla tato studie roku 1986 (American historical review, sv. 91, č. 5, s. 1053–1075), zde citováno vydání v souboru *Gender and the politics of history* z roku 1999, s. 28–50.

vycházela a především bych se pokusila ukázat jak Scottová pracuje s kategorií gender, a co je podle ní genderová analýza. Ve druhé části příspěvku bych se zaměřila na problematiku práce s pojmem gender, vycházet budu při tom z pozdějších prací Joan Scottové, ve kterých se zabývá problematikou definování a používání pojmu gender v devadesátých letech a kritikou binarity pojmu pohlaví x gender (rod). V samém závěru se pokusím nastínit tradiční užívání pojmu gender v českém prostředí. Článek je spíše rekapitulací a předem se omlouvám těm, pro které je opakováním notoricky známého.

Nejdříve tedy k tomu, proč Joan Scottová k zavedení kategorie gender v rámci historického výzkumu přistoupila. V zájmu přesnosti dodám, že Joan Scottová samozřejmě nebyla první, kdo pojem gender v rámci historického výzkumu použil. Její práce s tímto pojmem si však zaslouží pozornost, proto, že zároveň s jeho zavedením nabídla inspirující ucelenou koncepci, ve které gender figuruje jako analytická kategorie. V druhé polovině osmdesátých let reflektovala již Scottová celou řadu výzkumů, které souhrnně nazvala ženskými dějinami (*women's history*) a podrobně jednotlivé směry analyzovala ve shodně nazvané studii (*Women's history*). Zde se jimi nebudu podrobně zabývat. Jako zásadní nedostatek vidí neustálé setrvávání ženských dějin na okraji historiografie, ženské dějiny – ať už se jedná o dějiny feministického hnutí, nebo o dějiny žen v obecnější rovině, charakterizované jako dějiny ženského prožívání, či proud, pro nějž je podle Scottové rozhodující zviditelnění ženy, dosud vytěsněné z dějin – jsou v této době (v osmdesátých letech) chápány jako něco, co nemá s rozhodujícím proudem historiografie nic společného. O jejich marginalizované pozici svědčí například místo, které je jim vyhrazeno v učebnicích dějepisu. Rozhodující mocenské pozice patří historikům zabývajícím se politickým či hospodářskými dějinami, to je pole, kde se rozhoduje o historiografii. Ženské dějiny jsou chápány jako jakýsi přívěšek, kterým se obvykle zabývají ženy a který řeší ženské problémy. Scottová vyjadřuje většinový názor historiků na ženské dějiny takto: „Ženy měly dějiny oddělené od dějin mužských, proto nechme feministky, ať se zabývají ženskými dějinami, my se jimi zabývat nemusíme.“⁶ Nebo: „ženské dějiny jsou o pohlaví a rodině, a je třeba se jimi zabývat odděleně od politických a hospodářských dějin.“⁶ Hlavním cílem Scottové je v této době tedy odstranění

marginální pozice ženských dějin a vytvoření jakéhosi zašití ujídelho konceptu a především nového, alternativního výkladu dějin bořícelho mýtu ženských dějin jakožto přívěšku či separátní sféry a inkorporujícího problematiku pohlaví do „velkých“, tj. politických a hospodářských dějin. Scottová se pokouší tento úkol vyřešit zavedením kategorie gender. Předem však upozorňuje, že výzkum genderu nemá být chápán jako výzkum sociálních vztahů pohlaví v minulosti a nemá se stát synonymem pro studia charakterizovaná do té doby jako *women's history*. V takovém případě by kategorie gender neřešila žádný z problémů, kvůli kterým se zdála být Scottové přínosnou, a především by nebyla analytickou kategorií, ale jedním z témat výzkumu. Bádání by se opět omezilo na problematiku žen, dětí a rodiny, a výzkum by tak zůstal výzkumem jakési marginální oblasti dějin.

Jak tedy Scottová vymezuje kategorii gender a proč vlastně hovoří o genderu jako o kategorii? Gender je pro Scottovou analytickou kategorií podobně jako například třída. Není tedy jen záležitostí žen či rodiny, ale prostupuje celou společností, je jejím pilířem. Scottová definuje gender ve dvou vzájemně spjatých rovinách a ve své definici zároveň nabízí i možnosti historického výzkumu, tedy otázky, které je možné si při genderové analýze (výzkumu genderu) pokládat:

1. gender jako konstitutivní (základající) prvek sociálních vztahů, založený na vnímaných rozdílech pohlaví a
2. gender jako prvotní způsob označování mocenských vztahů.⁷

Jako konstitutivní prvek sociálních vztahů, tj. jako základ veškerého jednání ve společnosti (např. v naší společnosti není možné existovat bez označení muž/žena), zahrnuje gender čtyři-návzájem provázané aspekty, které ovlivňují to, jakým způsobem gender vnímáme, jak je nám předkládán jako něco neměnného, jak ho sdílíme s ostatními členy společnosti či jak se sami/y cítíme být mužem či ženou. Za prvé jsou to kulturně platné symboly, které vyvolávají mnohé, často protichůdné reprezentace (jako příklad uvádí Scottová Evu a Marii jako symboly ženy v západní křesťanské tradici). Za druhé je to normativní koncept, který vyhlásuje interpretace významu symbolů a pokouší se limitovat a ovládat jejich metaforické možnosti. Normativní koncepty jsou vyjádřeny v náboženských, výukových, vědeckých, právních a politických doktrínách a typicky nabývají formu fixovaných binárních opozic, kategorií a jasných tvrzení o významu mužského a ženského, mužskosti a ženskosti. Normativita ustanovuje jakoby stálé, konstantní pravdy, jež prezentuje jako neměnné, a zároveň potlačuje alternativní

⁵ Joan W. SCOTT, *Women's history*, in: Táz, Gender and the politics of history, New York 1999, s. 15–27.

⁶ „Women had a history separate from men's, therefore let feminists do women's history which need not concern us“, „women's history is about sex and the family and should be done separately from political and economic history.“ TÁŽ, *Gender: a useful category*, s. 30.

⁷ K rozboru kategorie gender stov. TÁŽ, *Gender: a useful category*, s. 42–46.

možnosti. Odhalení časovosti, přijetí proměnného charakteru genderových vztahů (například zdánlivé nadčasové binární genderové opozice) v závislosti na politických či společenských institucích (např. rodině) je třetím aspektem genderu. A konečně čtvrtým aspektem genderu je subjektivní identita. Tedy to, jakým způsobem je gender individuálně konstruován v souvislosti se společenskou vrstvou, rasou apod. Scottová se v tomto případě vymezuje proti psychoanalýze, která popisuje konstrukci genderové identity jako univerzálně platnou. Sama ji naopak vidí jako časově a kulturně proměnnou, a tudíž jako možný předmet historického výzkumu.

A nyní, jak chápe Scottová druhou rovinu genderu, tedy gender jako přimární způsob označování mocenských vztahů? Nutno připomenout, že gender podle Scottové stojí (dalo by se říci) v samých základech společnosti. Pojem moci je v tomto případě přejat z Foucaulta, a neznamená zde tedy nějakou konkrétní, například politickou moc. Moc je v tomto pojetí pojmem s poměrně širokým záběrem. Mocenské vztahy jsou v tomto pojetí všudypřítomné (např. v komunikaci dvou osob) a nezaujímají vzhledem k ostatním vztahům (ekonomickým atd.) pozici vně, ale naopak uvnitř těchto vztahů.⁸

Přimemne-li toto pojetí mocenských vztahů, pak gender jakožto primární způsob označování mocenských vztahů odkazuje na obvyklé vnímání genderových vztahů jakožto něčeho objektivně daného, objektivně existujícího, stojícího v základech společenských vztahů. Genderové vztahy, takto pojímány jako objektivní, strukturují vnímání a symbolickou organizaci celého společenského života. Zakládají distribuci moci (odlišná kontrola hmotných a symbolických zdrojů a odlišný přístup k nim), a gender je tak implicitní součástí koncepce a konstrukce moci jako takové. Rozdíl dvou pohlaví chápány jako objektivní jev se stal zdůvodněním pro mnohé rozdíly ve společenských vztazích a pro další fenomény, které nemají nic společného s pohlavím nebo sexualitou. Rozdíl pohlaví všechny tyto jevy legitimizuje.

Nyní se pokusím pojetí genderu u Scottové shrnout. Jedná se zejména o historizaci genderu, tj. o jeho časovou a kulturní podmíněnost. O genderu nelze hovořit jako o neměnné kategorii, stejně tak jako nelze hovořit o univerzálně platné binární opozici mužství × žensství. Jako takový je gender vhodnou kategorií pro historické zkoumání. Zakotvení genderu v samých základech mocenských vztahů tak Scottové umožňuje např. historický výzkum genderové podmíněnosti politických systémů, fungování ekonomických vazeb apod. Genderová analýza není tedy výzkumem žen či mužů, ale spíše

výzkumem toho, jakým způsobem se zákony, pravidla a institucionalní uspořádání vztahují k rozdílům mezi pohlavími a jakým způsobem je implementují, jaké termíny jsou při tom používány, jak různé společnosti organizují společenské vztahy, jakými pojmy je tato pohlavní diference vyjádřena, jakým způsobem je konstruována přirozenost a normalita, popř. jak lékařské nebo právní diskurzy produkují vědění, které říká, že vypovídá pravdivě o přirozenosti ženy a muže.

Poslední otázka může být jakýmsi oslím můstkem k problematice významu pojmu gender, tak jak se vyvíjela od konce osmdesátých let. Pojem gender byl zaveden – nejen v kontextu historiografie – jako pojem, který měl zdůraznit konstruovanost sociálního pohlaví. Měl upozornit na nesamozřejmost společenských vztahů a narušit stávající režim pravdy. Když se Scottová koncem devadesátých let zamýšlí nad pojmem gender, který se stal během devadesátých let běžnou součástí odborného jazyka, upozorňuje na jakési významové zploštění.⁹ Pojem gender je ve Spojených státech, jak vyplývá z rozboru materiálů konference OSN o ženách, užíván poměrně volně, jakožto synonymum pro ženy, popř. pro vztahy mezi muži a ženami. Například mluví-li se o genderové rovnosti, je tím míněna rovnost mezi muži a ženami apod. Jako jeden z důvodů tohoto definčního zploštění vidí Scottová definiční dichotomii pojmů pohlaví × gender, tak jak se stala běžnou v průběhu osmdesátých a devadesátých let. Pohlaví je v této dichotomii definováno jako biologické pohlaví (jakýsi biologický fundament či biologická pravda) a gender jako pohlaví sociálně konstruované. Joan Scottová se tak připojuje k proudu poststrukturalisticky orientovaných feministek, které tuto dichotomii kritizují (nejznámější je asi kritika Judith Butlerové v dlle *Gender trouble*¹⁰). Tato kritika je založena na odmítnutí představy přírody jakožto objektivně daného jsoucna, stojícího zcela mimo diskurz. Scottová (a nejen ona) upozorňuje na to, že pojmy pohlaví i gender (rod) jsou pojmy s historií. Jsou artikulovány jazykem a jejich významy se mění napříč dobami a kulturami. Dále Scottová poukazuje na podřízenost binární opoziční struktury pohlaví × gender jazykovému režimu dualit typu duše × tělo, příroda × kultura apod. Použití opozice navíc podle Scottové zvečňuje ideu přírody jako něčeho, co existuje před vědění, které o ní produkujeme.

⁹ Joan W. SCOTT, *Preface to the revised edition*, in: Táz, Gender and the politics of history, s. IX–XIII; a pak zejména TÁŽ, *Some more reflections on gender and politics*, tamtéž s. 199–222.

¹⁰ Judith BUTLER, *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*, New York 1990. Stejně též slovenské vydání Judith BUTLER, *Trampoty a podjívání identity*, Bratislava 2003.

Pokud tedy dichotomie pohlaví \times gender neguje úlohu jazyka při konstruování přírody, způsobuje tím upravení režimu přirozené (předjazykové, ahistorické) podstaty pohlaví, což je paradoxně přesně to, co mělo být zavedením pojmu gender podkopáváno. Pokud však budeme pohlaví a gender chápat jako pojmy stojící v jedné rovině, jako dvě formy vědění, nelze o genderu říci, že zobrazuje pohlaví nebo že k pohlaví odkazuje. Pohlaví je v tomto případě třeba chápat spíše jako výsledek genderu. Gender, tedy sociální pravidla, která se pokoušejí organizovat vztahy mužů a žen ve společnostech, produkují vědění, které o pohlaví a pohlavních rozdílech máme (např. v naší kultuře se mluví o pohlaví jako o přirozenosti). Obojí, pohlaví i gender, je vyjádřením jistého přesvědčení o pohlavních rozdílech; spíše než jasným popisem nebo reflexí přírody je uspořádáním věmů, taxonomickým systémem, rastroem, kterým třídíme naše vjemy. Pokud jsou pohlaví, gender a pohlavní difference produkovány diskurzivně a historicky, není je možné chápat jako východiska výzkumu. Výzkum se tak jaksi posune do jiné roviny: budou kladeny otázky, jakým způsobem jsou tvořena pravidla (axiomy) přirozenosti, – tedy otázky, které byly uvedeny výše.

Pokud se tedy vrátíme k textům Scottové z konce devadesátých let, nacházíme spíše terminologickou skepsi. Scottová uvádí, že vzhledem k terminologické nejasnosti sama začala pojem gender raději nahrazovat konkrétnějšími souslovími; hovoří pak např. o rozdílech mezi pohlavními nebo o pohlaví jako historicky proměnlivém konceptu (či pojmu v širším slova smyslu).

Abych nesetřvávala pouze v angloamerickém prostředí pokusím se na závěr v drobné sondě ukázat, jakým způsobem byl pojem gender přijat v českém jazyce a jakým způsobem s ním odborný jazyk a zčásti i jazyk publicistiky pracuje. Jako základ mi posloužila data Českého národního korpusu.¹¹ Zdrojem je tedy více než milion textů z různých vědních oborů, publicistiky i beletrie z let 1990–2005, i když lze předem říci, že žádný z beletristických textů zařazených do korpusu pojem gender neobsahuje. V materiálech za léta 1995–2000 se pojem gender objevuje na 48 místech. Bezkonkurenčně nejvíce se vyskytuje v názvu nadace Gender Studies (celkem osmáctkrát), dále třikrát v poznámkovém aparátu jako citace názvu cizojazyčného díla, pětkrát v názvu grantu a třikrát v sousloví *gender studies* jako názvu oboru. Pokud tuto skupinu odečteme od původních 48, zůstane nám 19 výskytů pojmu gender v odborných textech (korpus vyhledává slovo ve všech pádech). Nejčtenější je použití pojmu gender tam, kde se hovoří o ženách a mužích,

resp. o jejich vztahu: mluví se o genderové rovnosti (tedy rovnosti mužů a žen), počítačové gramotnosti závislé na genderu (tedy na tom, zda se jedná o muže nebo o ženy) apod. Takto je použít pojem gender ve 14 případech z 19. Dále je dvakrát použit jako synonymum slova žena (resp. ženy) a ve třech případech se mi význam pojmu vzhledem k malému povolenému kontextu nepodařilo zjistit (jedná se o trojí výskyt v jediném dle zabývající se kyberkulturou). Podobná je i situace v textech za léta 2000–2005 s tím, že výskyt pojmu gender je o něco čtenější (nalezeno 52 výskytů) a pojem se objevuje i v publicistických textech (často jako synonymum k pojmemu žena či feminismus). Častěji se vyskytuje jako obecné označení směru výzkumu, bez bližšího vysvětlení (např. ve spojeních „studuje gender“, „zabývá s genderem“ apod.) a méně se objevuje název nadace Gender Studies. Nutno říci, že výše zmíněnou statistiku výrazně ovlivňuje fakt, že vyskytlne-li se pojem v uloženém textu několikrát, jsou započítány veškeré výskyt.

Co lze tedy s ohledem na tuto minisondou o používání pojmu gender říci. Pojem gender se stal na přelomu tisíciletí součástí odborného, zčásti i publicistického jazyka. Ovšem při pohledu na většinové vnímání pojmu gender v českém jazyce, tedy jakožto pojmu pro vztahy mužů a žen, je na místě otázka, zda je vůbec možné pojem gender ve významu definovaném Scottovou v osmdesátých letech používat v českém prostředí např. při historických či sociologických výzkumech, aniž by docházelo k většímu či menšímu nedorozumění. Pojem byl totiž do češtiny převzat v době, kdy v americkém prostředí, jak jsem ukázala na příkladu Scottové, již ztrácel svůj provokativní ráz a kritický osten a začal se používat víceméně v situacích, kdy je možné hovořit o mužích a ženách. Není tedy divu, že se stejným způsobem používá i v odborné češtině. Asi bych nebyla tak radikální, abych volala pro opuštění pojmu kvůli jeho víceznačnosti, spíše jsem chtěla na příkladu genderu ukázat na nezbytnost definování základních pojmů v každé odborné práci. Možná to bude znít jako banální konstatování, ale mám stále častěji při čtení odborných historických textů pocit, že mluvíme sice stejnými slovy, ale jinými jazyky.

¹¹ Srov. internetové stránky Českého národního korpusu: <http://ucnk.ff.cuni.cz/enk.html>

Zusammenfassung
Gender History als ein alternatives Geschichtskonzept

Der vorliegende Beitrag befasst sich vor allem mit dem Konzept von *Gender* im Werk von Joan Wallach Scott. Eingangs fasst sie das Konzept von *Gender* als einer analytischen Kategorie in der Studie *Gender: A useful Category of historical analysis* zusammen, weiter setzt sie sich mit der Kritik der Dualität der Begriffe *Gender* und *Sex* auseinander, durch die sich J. Scott der Strömung der poststrukturalistisch inspirierten Feministinnen (neben z. B. Judith Butler) anschloss. Der Endteil wird der Verwendung des Begriffs *Gender* in der tschechischen Fach- und publizistischen Sprache gewidmet. Die Autorin kommt zum Fazit, dass der Begriff *Gender* während der 90er Jahre zum üblichen Bestandteil der tschechischen Fach- und teilweise auch publizistischen Sprache wurde, allerdings am häufigsten als ein Synonym für Frauen oder Feminismus, bzw. dass der Begriff in solcher Situationen gebraucht wird, in denen man ohne Sinnveränderung über Männer und Frauen sprechen kann.

Übersetzt von der Autorin

Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v říjnové historiografii
 (IV. pardubické bienále, 27.–28. dubna 2006), Pardubice 2006.

Anna ŻARNOWSKA
 Writing Women's History in Poland

In Poland, systematic research on a clearly defined history of women and women's movement began only in the late 1980's, and developed especially in the 1990's. Today it is possible to regard the body of Polish historiography concerning women as considerable, although in the overall picture of Polish women's past there are still many blank spaces. Thus, in Poland it is fully justified to treat women's history as a separate field of historic research. This, of course, does not come into conflict with the treatment of these phenomena from a broader perspective of gender history.

Scholarly interest in the history of women and women's movement was already visible among Polish historians of the inter-war period as found expression in several noteworthy publications both then and, after the Second World War, in the Polish People's Republic. Among the pre-war works especially deserving of mention are those by Lucja Charewiczowa who initiated research on women's movement in Poland,¹ and the far-ranging source studies by Jan Hulewicz, concerning the changes of public opinion on the access of women to higher education.² Nevertheless, the attention devoted to the changes of women's position, their life prospects and the social roles fulfilled by them, and consequently this whole field of research developed in Poland rather slowly.

After the Second World War, scholars' interest focused mainly on women's participation in the labour market and in the organised force

¹ Lucja CHAREWICZOWA, *Est il fonté d'ierre une histoire spéciale de la femme?*, in: La Pologne au VII Congrès International des Sciences Historique, Warsaw 1933, s. 1–5; Lucja CHAREWICZOWA, *Stanowisko kobiet polskich w popularyzatorskiej i naukowej pracy historycznej* (*The Standing of Polish Women in Popularization and Scientific Work in the Field of History*), *Kwartnik Historyczny* 47, 1933, s. 3–26.

² Jan HULEWICZ, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w XIX wieku* (*The Issue of Women's Higher Education in 19th century Poland*), Kraków 1939.

of political life. Such approach, especially in the Polish People's Republic in the period 1952–1989, favoured analyses of the social status and life prospects of women in Poland's new historical circumstances in the view of the post-war changes of borders and the overall political and economic system. However, mainly due to political reasons, only after the year 1956 did it become possible to conduct this kind of research, especially in the fields of sociology, statistics and social sciences, but also in demography, ethnology and other humanistic sciences. Thus, many publications from the 1950's, 1960's and 1970's presented results of multidirectional research devoted to women's social status and their professional advancement, as well as to the transformations in the social roles and self-awareness of women during the first decades of the history of the Polish People's Republic.

From the perspective of a historian interested in that period of time, the results of some interdisciplinary research, conducted by teams of researchers in the 1960's, appear to be particularly valuable.³ This research was further developed in the 1970's and 1980's. One of its main directions was the scope, considerably broadened after the Second World War, of women's professional activity with all its social and cultural consequences.⁴

³ For instance, research conducted in the 1960's, at the University of Warsaw under the direction of Magdalena Sokolowska, dealt with many aspects of the social and economic situation of women in Poland of that period. This research centered on the issues of women's education and professional activity, and on the analysis of the transformations of the woman's position in the family, of changes of customs, etc. (See Magdalena SOKOŁOWSKA, *Kobieta prywatna. Socjo-medyczna charakterystyka pracy kobiet* (A Working Woman. Socio-medical Description of Women's Work), Warsaw 1963; Magdalena SOKOŁOWSKA (ed.), *Kobieta współczesna. Z badań socjologicznych, lekarskich, ekonomistów, pedagogów i psychologów* (A Contemporary Woman. From the Findings of sociologists, medical doctors, economists, pedagogues and psychologists), Warsaw 1966). In the year 1965 the first results of sociological research on the transformation of women's attitudes to professional work and family were summarized in Antonina KŁOSKOWSKA – Jerzy PIOTROWSKI (ed.), *Kobieta – praca – dom. Problemy pracy zawodowej kobiet i rodziny współczesnej* (Woman – Work – Home. The Issues of Women's Professional Work and Contemporary Family), Warsaw 1967.

⁴ See Zofia DACH, *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1950–1972 i jej aspekty ekonomiczno-społeczne* (Women's Professional Work in the years 1950–1972 and its Socio-economic Aspects), Warsaw 1976; Maria JAROSZ, *Rodzina polska lat siedemdziesiątych* (Polish Family of the 1970's), Warsaw 1982; Mieczysław KĘDELSKI – Alicja SZUMAN, *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie młodości* (Studies on the Professional Work of Mothers), research from the years 1961–1980), Warsaw 1985; Adam KURZYŃNOWSKI, *Aktywność zawodowa kobiet zaangażowanych w Pałce Ludowej. Geneza, czynniki rozwoju, perspektywy* (Married Women's Professional Activity in Polish People's Republic. Genesis, Development Factors, Perspectives), Warsaw 1979; Jerzy PIOTROWSKI, *Praca zawodowa kobiet a rodzina* (Women's Professional Work and the Family), Warsaw 1967.

In the first decades after the war women's history as a subject of historical research was treated in a traditional and one-sided manner. The scholarly interest was limited almost exclusively to cases considered to be remarkable, and centred on the figures of exceptional, "exemplary" women. The dominant approach in the source studies devoted to women was biographical. These works documented women's role in the history of culture and in building of the national and state tradition. These studies were supported by numerous publications of diaries, memoirs, letters and works of informative or literary character.⁵

This approach to "women's history" meant that until at least the 1970's the research interest of Polish historians did not, as a rule, extend beyond the social elite; strictly speaking, it concentrated of the female representatives of such elite, especially on the activities of female rulers. Among the few exceptions was the 1970's work by Henryk Samsonowicz, which attempted to present, from a historian's standpoint, women as a social community in a definite era and concrete conditions of a late-medieval town.⁶ A large-scale research on the transformations of women's role in the society and family began only in the 1980's and 1990's and it was devoted mainly to the early-modern era.⁷

Yet, even when more contemporary periods – the nineteenth and twentieth centuries – were considered, it was the outstanding individuals that received the scholarly attention. Nearly till the end of the 1980's the heroines

⁵ See Stanisław PIŁGON – M... ROMANKÓWNA, *Narys z Żywotów, Listy I–III*, Wrocław 1956–1967; Maria Korzyńska – „Wera Kaszubska”, *Pisma i przemówienia I–III* (Maria Korzyńska aka Wera Kaszubska, Works and Speeches), prefaced with a biographical essay, by Natalia Gasiorowska, Aleksander Zatorski, Anna Żarnowska, Warsaw 1961–1962; Andrzej FRISZKE (ed.), *Lidia Ciołkowska, Spójrzcie na siebie* (Looking Backwards), Paris 1995, s. 398.

⁶ Henryk SAMSONOWICZ, *Kobiety w miastach późnego średnio-wieku* (Women in the Late-Medieval Cities), in: Jerzy Dowiat (ed.), „Polska w świecie”. Szkice z dziejów kultury polskiej, Warsaw 1972, s. 159–168.

⁷ Most noteworthy here are Maria BOGUĆKA, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na le porównawczo* (A Woman in Old Poland. Women in Polish Society of the 16th–18th centuries against a Comparative Background), Warsaw 1998; Maria BOGUĆKA, *Woman in Early Modern Polish Society against the European Background*, Aldershot 2004, s. XXXIII + 192; Andrzej WYROBISZ, *Starepolskie wzorce rodziny i kobiecy-żony i matki* (Old Polish Models of Family and Woman-Wife and Mother), in: „Przebieg Historyczny” 1992, vol. 3, s. 405–421; Andrzej KARPINSKI, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku* (Woman in Polish Towns of the 2nd Half of the 16th and in the 17th c.), Warsaw 1995; Cezary KUKLO, *Kobieta samotna w społeczeństwie mieszkaniowym w schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej* (Unattached Woman in the Town Community in the Ultimate Period of the Republic of the Gentry), Białystok 1998; Maria BOGUĆKA, *New Perspectives on Gender*, in: Acta Poloniae Historica LXXXII, 2000, s. 185–209.